



RPW/18152/2024 P
Data: 2024-09-12

Prof. dr hab. Joanna Czaplińska
Instytut Nauk o Literaturze
Uniwersytet Opolski

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgra Jana Pešiny

Tradycja świętowaclawska i husycka w czeskim dyskursie tożsamościowym pierwszej połowy XX wieku

Recenzja została sporządzona w związku z uchwałą Rady Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i powołaniem do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych mgra Jana Pešiny.

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Jana Pešiny, napisana pod kierunkiem dr hab. Anny Gawareckiej, prof. UAM oraz dr Radosława Łazarza w charakterze promotora pomocniczego. Praca liczy 314 stron wraz ze streszczeniami w języku polskim, czeskim i angielskich oraz bardzo obszerną bibliografią (o czym jeszcze wspomnę). Rozprawa podzielona została na pięć głównych rozdziałów z podrozdziałami oraz Wstęp i Zakończenie.

Podkreślić należy bardzo przejrzystą strukturę pracy. We Wstępie Doktorant prezentuje założenia metodologiczne swojej pracy, wychodząc z badań kulturowych. Opierając się na rozważaniach o definicjach kultury, tradycji, pamięci i miejsc pamięci, tożsamości, w tym tożsamości narodowej czy interpretowaniu historii Autor powołuje się na całą plejadę uznanych badaczy polskich, czeskich i światowych reprezentujących różne dyscypliny naukowe – literaturoznawców, kulturoznawców, antropologów, filozofów czy historyków. Również we Wstępie Autor zakreśla ramy materiału badawczego, który opierać się ma głównie na tekstach publicystycznych oraz, w mniejszym stopniu, na tekstach literackich. Podczas omawiania stanu badań Doktorant podkreśla, że wybrane przez niego wydarzenia historyczne zostały w Czechach wielokrotnie opisane i interpretowane oraz, w zależności od atmosfery społeczno-politycznej, reinterpretowane, a celem pracy jest prześledzenie przemian w postrzeganiu dwóch Czechów, których spuścizna towarzyszyła narodowi czeskiemu niemal na wszystkich etapach rozwoju oraz ich wzajemnego oddziaływania. Posiadając świadomość, iż materiał badawczy był już wielokrotnie opracowywany, Autor postanowił prześledzić

tendencje rozwojowe dotyczące badanego problemu i na wstępie uprzedza (s. 29), iż jego rozważania będą miały charakter bardziej syntetyczny niż analityczny.

Mimo iż rozprawa dotyczy dyskursu tożsamościowego w pierwszej połowie XX wieku, mgr Pešina rozpoczyna swoje rozważania w pierwszym rozdziale od średniowiecza, tzn. od źródeł historycznych bądź kronikarskich - które mają przecież swoją specyfikę nacechowaną poglądami i osobowością ich autorów - dotyczących głównych bohaterów pracy, świętego Wacława i Jana Husa. Autor nie ograniczył się do zdawkowego przypomnienia dobrze znanych faktów, ale wiedzę tę pogłębił, sięgając do licznych tekstów źródłowych i opracowań. Wysoko oceniam fakt, iż Doktorant potrafi krytycznie analizować teksty, dostrzegać w nich przerysowania czy dostosowywanie ich treści do wymogów czasów ich autorów.

W rozdziale drugim, *Dwie tradycje na tle sporu o sens czeskich dziejów*, Autor ukazuje proces kształtowania się czeskiej tożsamości narodowej w okresie odrodzenia narodowego podkreślając, iż był to proces oddolny, bez udziału ówczesnych elit politycznych. Dopiero po zdobycia przez społeczeństwo czeskie poczucia przynależności narodowej przyszedł czas na jedną z najistotniejszych kwestii kształtujących czeską tożsamość narodową pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX wieku. Polemika Josefa Pekařa z Tomášem Garrigue'iem Masarykiem miała wielki wpływ na historyków, filozofów, teologów i pisarzy długo po oficjalnym zakończeniu tego sporu, nieustannie wywołując pytanie, która ścieżka rozwojowa Czech byłaby korzystniejsza – co stanowi rozważania niemal jak w historii alternatywnej, gdyż wszelkie decyzje zapadły kilkaset lat wcześniej, a polemika odbyła się na poziomie *ex post*. Doktorant bardzo szczegółowo omawia dyskusje toczące się nie tylko między głównymi adwersarzami, ale również zwolennikami ich opinii, także na poziomie twórczości literackiej. Podkreśla też rolę obchodów różnych rocznic związanych z postaciami św. Wacława i Jana Husa w ugruntowywaniu jedności narodowej. Autor sięga do dyskusji o prawdziwości *Rękopisów*, jednak w tej kwestii zabrakło mi refleksji o paradoksalnie pozytywnej roli, którą te (oraz inne) mistyfikacje odegrały w pobudzaniu tożsamości narodowej wśród czeskiego mieszczaństwa w XIX wieku, o czym obszernie pisał między innymi Vladimír Macura, a co wydaje mi się dość istotnym czynnikiem w „przebudzeniu narodu czeskiego”.

Rozdział trzeci, *W poszukiwaniu tradycji państwowotwórczych*, skupia się na dyskursie tożsamościowym w okresie I Republiki, czyli okresie międzywojennym, który stawiam przez narodem czeskim (i słowackim, aczkolwiek nie to jest przedmiotem rozprawy) zupełnie nowe wyzwania. Po odzyskaniu państwowości naród potrzebował zupełnie innych bodźców niż te, które towarzyszyły mu w czasie dążeń do autonomii narodowej. W rozdziale tym Autor skupia się na kontynuacji sporu o sens czeskich dziejów, który nabrał trochę innego charakteru po

fakcie ustanowienia nowego państwa i wyborze T.G. Masaryka na pierwszego prezydenta Czechosłowacji. Autor relacjonuje rozwój sporu wśród uczniów zarówno Masaryka, jak i Pekařa, obficie opierając się na analizach ich tekstów pióra różnych historyków, historyzofów i publicystów. W rozdziale tym Doktorant pochylił się także nad miejscami pamięci, które w Pradze zostały poświęcone zarówno św. Wacławowi, jak i Janowi Husowi oraz świętowaclawskimi obchodami millenijnymi, a także nad prozą historyczną w międzywojennej Czechosłowacji.

W rozdziale czwartym, *Święty w chwale i upadku*, obejmującym okres po Układzie Monachijskim oraz w trakcie Protektoratu Czech i Moraw, czyli czasy, kiedy Czesi musieli ponownie zatroszczyć się o swoją tożsamość. Zwrot w stronę tradycji był bardzo naturalnym zjawiskiem. Autor zaznacza w rozprawie, iż zwrot ku historii i tradycji miał charakter podobny do odrodzenia narodowego, co przejawiało się między innymi w powrocie do prozy historycznej, zwłaszcza biografii. Doktorant wymienia całą plejadę autorów, którzy sięgali po materiał historyczny, również ten najstarszy. Dużo miejsca poświęca *Obrazom z dějin národa českého* Vladislava Vančury, zwłaszcza przywołanemu w początkowych partiach utworu św. Wacławowi i dostrzega, że obraz świętego uległ desakralizacji poprzez pominięcie przez pisarza dwóch istotnych składowych tekstów hagiograficznych, czyli przeniesienia szczątków świętego i cudów, których dokonał, co pozostaje w zgodzie z światopoglądem Vančury. Święty Wacław, desakralizowany bądź deheroizowany, był też bohaterem większej liczby publikacji, co nie dziwi biorąc pod uwagę fakt, iż postać ta sięgała początków czeskiej państwowości. Ku postaci Jana Husa zwraca się z kolei Roman Jakobson, zarazem kontynuując spór o sens czeskich dziejów a także wywołując ożywioną dyskusję nad swoimi tezami, którą Autor obszernie relacjonuje.

Rozdział piąty, *W służbie polityki historycznej*, wydaje się najciekawszy z całej rozprawy. Ze względu na radykalne zmiany polityczne po II wojnie światowej, dyskurs tożsamościowy Czechów uległ poważnym zmianom, które wcześniej jedynie ewoluowały oscylując w różne strony, ale nigdy nie wyrzekając się całkowicie historycznej spuścizny kultywowanej przez wieki tradycji. Po roku 1948 władze komunistyczne czuły się zobowiązane do nadania nowego tonu dyskursowi o charakterze narodowym Czechów (i Słowaków). Pierwsze skrzypce w działaniach propagandowych zmierzających do przewartościowania wcześniejszych przekonań odegrał historyk, minister oświaty i edukacji Zdeněk Nejedlý i on też staje się głównym bohaterem tego rozdziału jako twórca powojennej apoteozy Jana Husa jako proletariackiego rewolucjonisty (co osobiście znam z podręczników do historii w latach 70. XX wieku) i wpisany został w dyskurs materializmu historycznego.

Towarzyszyli mu kolejni wierni wyznawcy tego światopoglądu, tworząc z Husa pierwszego w historii obrońcę ciemzonego ludu. Obok tekstów publicystycznych oraz filmów przypieczętowaniem tradycji husowskiej były obchody różnych rocznik oraz odbudowa Kaplicy Betlejemskiej. Obok Husa na piedestał został też wyniesiony Alois Jirásek, który stał się patronem akcji wydawania jego spuścizny. Oczywistym jest, iż tradycja św. Wacława w okresie tym nie istniała, gdyż komunistycznym władzom w *apriori* ateistycznym państwie trudno się było ustosunkować do spuścizny religijnej.

W *Zakończeniu* Autor zwięźle podsumowuje swoje rozważania, podkreślając, iż obie tradycje pełniły funkcje: integracyjną, emancypacyjną oraz legitymizacyjną i odegrały niebłahą rolę w kształtowaniu się tożsamości narodowej Czechów.

Imponująca jest bibliografia rozprawy, podzielona na kilka sekcji: Teksty publicystyczne, popularyzatorskie, naukowe i literackie; Opracowania naukowe i Źródła internetowe. W sumie bibliografia liczy kilkaset pozycji i jest to lista ściśle skorelowana z treścią pracy, każda pozycja jest wspomniana lub cytowana. I tu przechodzą już do oceny samej rozprawy. Godne podziwu jest panowanie i orientowania się przez Doktoranta w tak obszernym materiale, skrupulatność, z jaką pochyła się nad wszystkimi opisywanymi przez siebie zjawiskami, znajdując wyczerpujące wypowiedzi czy cytaty badaczy i publicystów. Widoczny jest tu olbrzymi nakład pracy i sumiennosc w wyczerpywaniu podjętych wątków. Mgr Pešina umiejętnie zestawia przeciwstawne opinie, z obiektywizmem znajdując w nich słabe punkty. Ten miecz ma jednak dwa końce – chociaż już na wstępie Doktorant zaznaczył, że jego praca będzie miała charakter syntetyczny, w wielu miejscach zabrakło mi osobistych poglądów Autora, a wzmiankowane utwory literackie, wprowadzone obudowane szerokim kontekstem historycznym, społecznym i kulturowym, często są podsumowane cytatem z ogólnikowych opracowań, wyjątek stanowią utwory Aloisa Jiráska poświęcone Husowi.

Zgodnie z deklaracją Doktoranta, opierał się on przede wszystkim na badaniach w perspektywie kulturowej, jednak w moim odczuciu w rozprawie dominuje refleksja historyczna. Nie przemawiają do mnie zachwiane proporcje, w których przeważa perspektywa historyczna a literatura wydaje się być jedynie „na przyczepkę”. Zabrakło mi też zajęcia się utworem według mnie bardzo istotnym dla uchwyceniu czeskiej mentalności, czyli *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století Svatopluka Čecha*, o którym Autor wzmiankuje jedynie w przypisie, a opowiadanie, którego akcja toczy się w trakcie wojen husyckich, wpisuje się przecież w tematykę rozprawy.

Na chwilę refleksji zasługuje językowa strona rozprawy. Jestem bardzo pozytywnie zaskoczona poprawnością stylistyczną tekstu, z bardzo nielicznymi błędami językowymi i

literowymi oraz bohemizmami a także z niemal wzorową interpunkcją, co w porównaniu do znanych mi i przedstawianych w nieodległej przeszłości rozpraw doktorskich stanowi chlubny wyjątek (aż niewiarygodne jest, że tak „oczywista oczywistość” staje się powodem do pochwały...). Autor jednak nie uniknął jednego błędu: wstawiając motta poszczególnych rozdziałów informacje o autorze i tytule cytowanych utworów umieścił w przypisie, a powinny one być umieszczone kursywą bezpośrednio pod mottem, co oczywiście nie jest błędem karygodnym.

Ze względu na dogłębne i zgrabne zsyntetyzowanie dotychczasowych badań i refleksji nad tradycjami świętowaclawską i husycką rekomenduję rozprawę do wydania jej drukiem, gdyż stanowić ona może kompaktowe ujęcie tej tematyki przydatne dla obecnych i przyszłych pokoleń studentów i badaczy, którzy coraz rzadziej mają cierpliwość do wyszukiwania materiałów źródłowych i wgłębiania się w ich treść.

Konkludując stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska *Tradycja świętowaclawska i husycka w czeskim dyskursie tożsamościowym pierwszej połowy XX wieku* Jana Pešiny spełnia warunki określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65 poz. 595 z późn. zmianami) i wnioskuję do Rady Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu o dopuszczenie Jana Pešiny do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Joanna Craplińska
Opole, 8.09.2024